

The Life of George Borrow. Compiled from unpublished official documents, his works, correspondence, etc. *By Herbert Jenkins.* London, 1912. 8-rétű XXVIII és 496 lap, arcképekkel stb.

E sorok írója a „Budapesti Szemle“ 1899-iki októberi számában ismertette Borrow Györgynek, a cigányok nagy barátjának életrajzát, mely azon évben néhai dr. Knapp tollából jelent meg két kötetben. Azóta több új adat jutott napfényre, köztük Borrownak a British and Foreign Bible Society bizottságához intézett levelei, melyek nemrég egy vaskos kötetben jelentek meg.

Megírtam az említett helyen bővebben, hogy Borrow miért érdekelt bennünket, magyarokat és hogy 1844 nyarán hosszabb ideig Kolozsvárott tartózkodott, hol az erdélyi cigányok közt gyűjtött szó-anyagot; de gyűjteménye még kiadatlan és kéziratát a British Museumban őrzik. Egy bírálója, névszerint Hinde Groome szerint azonban Borrow az ő spanyol-cigány (?) szókincsét nem maga gyűjtötte, hanem egyszerűen lemásolta dr. Richárd Bright útleírásából a „Travels through Lower Hungary“-ból, mely a múlt század elején jelent meg.

Saját vallomása szerint (a „Romany Rye“ című munkában és másutt) Borrow megfordult Nagyszebenben is, honnan a Vöröstorony-szoroson át Oláhországba ment, „azon föltett szándékkal, hogy az ottani cigányokkal beszélgethessen“ és Bukaresten és Ruscukon át Konstantinápolyig jutott, honnan Velenceze, Róma érintésével tért vissza Angliába.

E körútjáról azonban Jenkins, az előttünk fekvő életrajz írója sem tud sokkal többet mondani, mint a mit már elmondott volt előtte dr. Knapp s az bizony édes-kevés volt. Az egyetlen új adat e tekintetben egy rövid kivonat Charles L. Brace „Hungary in 1851“ munkájából, melyre e sorok írója figyelmeztette az angol olvasó közönséget néhány év előtt.

Brace volt az a fiatal amerikai protestáns pap, a ki 1851-ben meglátogatta hazánkat s itt magára vonta az osztrák rendőrség figyelmét. Csupa gyanúból elfogták és elzárták Nagyváradon ugyanabban az időben, midőn Teleki Blanka grófnő synylődött ott várfogságban. Brace meséli, hogy magyar útítársai mindenféle bámulatos dolgokat beszéltek el neki egy angol utazóról, a ki Nagyvárad tájékán járt és kinek csodálatraméltó befolyása volt a cigányoknál. Egy nap az az angol ember és magyar társai egy cigány nővel találkoztak. Az angol megszólította őt magyarul, de csak a rendes durczás választ kapta tőle. Erre az angol egy ismeretlen nyelven néhány szót intézett ismét hozzá, mire a cigány asszony arca rögtön fölvidult és élénk, szenvedélyes hangon kezdett beszélni vele hosszabb ideig és végre a szó szoros értelmében elcipelte őt magával. Az angol ember ezután sokat járt-kelt a helybeli cigányok közt, meghívták őt magán-gyülekezeteikbe és mindenhol szívesen fogadták, mintha csak saját népükhöz tartozott volna. Bracének útítársai leírták neki az ismeretlen

angol ember külsejét és főlemlítették, hogy sokat járt volt Spanyolországban, úgy, hogy a mi amerikaink minden nehézség nélkül ráismert, hogy az illető utazó nem lehetett más, mint Borrow.

Érdekes volna föl kutatni, vajjon Borrow hagyott-e hátra írott nyomot Kolozsvárott vagy Nagyszebenben. Ha igen, széleskörű angol és amerikai tisztelői nagy hálával fogadnák a legcsekélyebb adatot is, mely magyarországi útjára több világot vetne.

Borrow irodalmi munkásságát, ha emlékezetem nem csal, Szász Béla ismertette bővebben a „Budapesti Szemlé“-ben a nyolczvanas években. Az erdélyi cigány-miatyánk szövegét egész terjedelmében a „Romano Lavo-ll“ című munkájában maga Borrow közölte.

(London.)

Kropf Lajos.

Péterfy Jenő: Petőfi Sándorról. Olcsó Könyvtár 1706. sz. Németből fordította *Baróti* Lajos.

Ennek a kis füzetnek megjelenése még akkor is eseményszámba ment volna, ha nem Petőfiről szólna. Így kétszeresen becses. Az kivált az ifjabb nemzedék előtt, a mely 1883-ban — első megjelenésekor — nem vehetett róla tudomást. Ime, így írt 33 éves korában a legkiválóbb magyar essay-író a legkiválóbb magyar lírikusról! Három évtized múlt el azóta s ma még nagyobb szeretettel olvasuk, mint a régiek. Három évtized nem változtatott rajta semmit, egyetlen tévedését sem kell javítanunk.

Ebben a dolgozatában Péterfy a francziák tanítványa volt. Nem tár elénk merész perspektívákat, minden szava, minden mondata csak annyit jelent, a mennyit első olvasásra kiérezünk belőle. Később az angolokat követte s minden sorát agyonzsufolta gondolatokkal. Hogy Petőfi a magyar költészetnek minő magaslatain járt, hogy kik segítették őt a szerelem mélységeibe szállásakor; volt-e elődje; volt-e követője — mind oly kérdések, melyek Péterfyt nem foglalkoztatták. Az ősökre és unokákra nem volt kíváncsi. De Petőfinek egyéniségéről, költészetének jelleméről 28 lapon ily alaposással még alig értekezett valaki.

(Kolozsvár.)

Borbély István.

Bod Péter és kiválóbb egyházi munkái. Irta dr. *Pruzsinszky* Pál. A Kálvin-szövetség kiadványa, 12. sz. Budapest, Hornyánszky-Kókai, 1913. 8-rétű 122 lap.

Egyháztörténeti elmélkedések, meglehetősen szabad formában, építő célzattal. A „maximus ardor“-tól égő lelkű, tudós pap születésének kétszázados fordulójára írt, s eredetileg a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap hasábjain megjelent emlékező tárczacikksorozat. A szerző Bod életének nevezetesebb mozzanataihoz, kiválóbb teológiai (különösen egyháztörténelmi) művének keletkezési történetéhez és tartalmához fűzi a maga nemes hangú, megszívlelésre méltó, de nagyon is ötletszerű reflexióit. Hőse megértését, munkássága méltánylását sem új adatok feltárásával, sem új szempontok alkalmazásával nem viszi előre, de hiszen ez nem is volt célja. Azt pedig, a mi célja volt: egy-két meghatott órát szerezni hite sorsosainak e nagy élet és e termékeny csöndességű korszak kaleidoskopszerűen váltakozó színes képeivel, —

mindenesetre elérte. De tán még jobban eléri vala, ha a saját lelkesült és merengő érzései mellett kissé több szóhoz engedi jutni magát Bod Pétert. A történetírásban — ha megértetés, ha nevelés a célja — mégis csak a tárgyba való hűséges elmerülés az első és fődolog. A tárgyalt korszak vagy személyiség eleven kiabrázolásának ez a múlhatatlan föl-tétele; viszont, a mivel tanítunk vagy nevelünk, elsősorban nem más, mint maga a tárgy, a mint megelevenedik a magunk és a mások szeme előtt. Nem végzett haszontalan munkát az olyan író sem, a ki „Gedankenlyrik“-et csinál a históriából — csak éppen gondolata és lírája legyen hozzá bőségesen — de százszor inkább megegyezik a történelmi tanítás és nevelés természetével, ha valahogy úgy tudom megeleveníteni a tárgyat az alanyi elemek unos-untalan való odakéredzkedése nélkül is, hogy az olvasóban önként támadjanak föl azok a hasznos és épületes lelki mozgalmasságok, a melyeket meg akarok indítani. Úgy központ lenne a könyvében Bod Péter és élő alak, így sokszor csak alkalom a multakon merengő lélek egy-egy csapongó kirándulására. A nevelés művészet és a történelemmel való nevelés sem lehet más.

(Kolozsvár.)

R. I.

Heltai Gáspár reformátor és kora. Az „Erdélyi Múzeum“ idei I. füzetében R. I. Heltai Gáspárról írt tanulmányommal foglalkozik s ellene sok kifogást emel.

A kritika első részében kifogásolja munkám kis terjedelmét, a mire nézve meg kell jegyeznem, hogy ez a pápai ref. főiskola 1913. évi Értesítőjében megjelent értekezésemnek *különlenyomata és összetömörítése kéziratban levő nagyobb munkámnak*, melyet Heltai Gáspárról és koráról írtam; köztudomású pedig, hogy iskolai Értesítők 10—12 ives értekezéseket nem szoktak közzétenni.

Az 1557-iki júniusi tordai országgyűlésről megjegyzem, hogy az országgyűlési határozat szószerinti szövege *jogilag a teljes vallásszabadságot mondja ki*, a melyet úgy a hazai, mint a külföldi egyháztörténészek is elfogadtak.¹

A végzés szószerinti idézetéből nyilvánvaló, hogy *jogilag a föltétlen vallásszabadság elve érvényesült* ezen az országgyűlési határozatban, de hogy ennek meghozatalában micsoda politikai intencziók, vagy vezető egyének befolyása érvényesült, annak megítélésében eltérnek egymástól a historikusok. Nem magam vagyok az egyedüli, a ki egykorú kútfőkre támaszkodva, ezt Petrovics befolyásának tulajdonítom, mert ugyanezt teszi Bod (M. Eccl. Hist. II.) és Szilágyi is (Erd. Orsz. Eml. II. 21.).

Éppen a „körülményeknek elemzése“ és a XVI. századból ránk maradt városi oklevelek ismerete bírt rá arra, hogy a fenti országgyűlési határozatban megnyilatkozó vallási türelmet, bár nagyon röviden, vizsgáljam. Kecskemét, Szeged, stb. alföldi város polgárainak a templomok közös használatára vonatkozó megegyezései nem egy évig voltak érvényesek, mint a tordai országgyűlés határozata, hanem az ellenreformáció megkezdődéséig s azok meghozatalában nem a földesurak befolyása, vagy a török

¹ „... kiki azt a hitet vallja, a melyet akar, régi vagy új szertartások szerint, megengedvén azt is, hogy a hit dolgában az ő ítéletük szerint az történjék, a mi nekik tetszik“. (Szilágyi id. m. II. k. 78.)

császári kormány parancsa érvényesült, hanem — miként a 18. lapon rámutatok — az egyes városoknál a polgárok közmegegyezése, szóval a vallási türelem. (Hornyik II. 225.)

A ki ismeri Melius műveit, valamint a művem 41. lapján idézett „Háló“ előszavát, annak nem „fejtőre állított dologként“ tűnik föl az 1564-ben megindult háború folytán Melius s a többi reformátor türelmetlen hangjának a politikai viszonyokkal való magyarázata. A vallási türelmetlenséget a politikai viszonyokból magyarázza Pokoly is (I. k. 171, 173.), de ha már bírálóm Pokoly állításának nem hajlandó hitelt adni, ajánlom a figyelmébe Meliusnak 1561-ben és 1562-ben megjelent munkáinak előszavait, valamint Predikációit, végül magát Heltait, a ki a „Háló“ előszavában (24.) a leghatározottabban rámutat az erdélyi türelmetlenség politikai okaira, a katolikus Habsburgoktól való félelemre.

Az 1564-iki tordai országgyűlés magyarázatánál olyan állítást tulajdonít nekem a bíráló, a mit nem tulajdonít vala, ha kicsiny munkám 25., 27. és 29. lapjait átfutotta volna. Ez esetben nem kapta volna ki a 30. lapról ezt a szót: az országgyűlés szabad vallásgyakorlatot enged a kolozsvári „egyháznak“. De úgy látszik, *az utána következő sort is figyelmen kívül hagyja*, a hol, miként az előző lapokon, magyarázatát adom a szebeni német egyház, azaz evangélikus egyház és a kolozsvári magyar egyház, azaz református egyház közötti megkülönböztetésnek, a mint az az országgyűlési határozatban is szó szerint benne van (Szilágyi II. 231), a melynek magyar fordítását közlöm.

A mi a 35. lap utolsó bekezdésében, nyomdai hibából idéző jel közé tett „debreczeni zsinatot“ illeti, talán nem tehető fel rólam, hogy a mikor a debreczeni zsinattal majd egy egész oldalon foglalkozom és Kis Áronnál a lapszámra hivatkozom, akkor legalább a címét meg ne néztem volna.

„Egy helyen Csíkvármegyéről hallunk a XVI. században!“ A bíráló e felkiáltó mondatát nem tudom, hogyan értsem? Mert hiszen Pokoly egyháztörténetében is talál a XVI. századból adatokat, de én nem ezekre utalok, hanem kisbatzoni Benkő Károly művére, a ki *egykoru adatokra, emlékekre és hagyományokra* támaszkodik művében, midőn a reformáció mozgalmának terjedéséről ír.

A „szellemi evolutio“ a kritikus előtt igen ellenszenves, szerinte *misztikus fogalom*, pedig éppen a Heltairól szóló újabb irodalom is a XVI. századbeli reformációt szellemi evolutionak nevezi.

Tátongó hiánynak minősíti bírálóm, hogy a szellemi evolutio folytonos előhaladásának teljes társadalmi szétzüllést és morális fölfordulást tulajdonítok. A társadalmi szétzüllésre vonatkozólag fölhozom Pokolyt (I. 228. és 229.) és Forgách Ferenczet (XVI. 453, 454, 455.). A szellemi evolutio vallási és társadalmi állapotokban hogy minő elváltozásokat hozott létre, arra vonatkozólag éppen Heltai munkái: a „Catechismus“ előszava, maga az egész „Dialogus“, a vallási szétzüllésre pedig a „Háló“ és az „Isten dicséreték“ előszava szolgáltatnak legfényesebb bizonyítékokat. De találunk adatokat a többi egykorú reformátorok műveiben is, sőt 1573-tól kezdve az országgyűlési végzésekben is.

Végül annak a ténynek megítélését, hogy egy Heltairól szóló munkának a kritikusa — minden ellenérv nélkül — a Heltai műveiből vett idézeteket annyira kevésre értékeli, hogy az azokra alapított állításokat „csodabogarak“-nak minősítse, az egyháztörténészek bírálatára bízom.

(Pápa.)

Dr. Lakos Béla.